

Természet Világa

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

149. évf. 4. sz.

2018. ÁPRILIS

ÁRA: 780 Ft

Előfizetőknek: 670 Ft

CSILLAGKÖZI
LÁTOGATÓ

AZ EZERARCÚ SZÉN

MÉRGEZŐ NÖVÉNYEK

A 30 MILLIÓ ÉVES
TÍZLÁBÚ RÁK

A BIG DATA JELENSÉG

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ
TÁRSULAT FOLYÓIRATA

Megindította 1869-ben
SZILY KÁLMÁN
KIRÁLYI MAGYAR

TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
149. ÉVFOLYAMA

2018. 4. sz. ÁPRILIS
Magyar Örökség-díjas és
Millenniumi Díjas folyóirat

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Tehetség Program támogatásával.

Főszerkesztő: GÓZON ÁKOS

Szerkesztőség:
1088 Budapest, Bródy Sándor u. 16.
Telefon: 06-1-327-8950, fax: 06-1-327-8969
E-mail-cím: termvil@titnet.hu
Internet: www.termeszetvilaga.hu

Felelős kiadó:
PIRÓTH ESZTER
a TIT Szövetségi Iroda igazgatója

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest, Bródy Sándor utca 16.
Telefon: 06-1-327-8900

Nyomás:
PAUKÉR Nyomda

Felelős vezető:
Vértes Gábor

INDEX25 807
HU ISSN 0040-3717

Hirdetésfelvétel a szerkesztőségben

Korábbi számok megrendelhetők:
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest, Bródy Sándor utca 16.
Telefon: 06-1-327-8950
e-mail: titlap@telc.hu

Előfizetés, reklamáció:
Magyar Posta Zrt.
Telefon: 06-1-767-8262
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Internet: eshop.posta.hu
Postacím: MP Zrt., Budapest 1900.

Előfizetésben terjeszti: Magyar Posta Zrt.
Árusításban megvásárolható a Lapker Zrt.
árusítóhelyein.

Előfizetési díj:
fél évre 4200 Ft, egy évre 8040 Ft

Keserő György Miklós: Új lehetőségek a skizofrénia kezelésében.....	146
Sóder Ádám: Az `Oumumua kisbolygó.....	150
Lente Gábor: Egy kultúráról (OLVASÓNAPLÓ)	155
Kéri András: Üdvösség-szigetek.....	156
Farkas Sándor: Az év rovára – Az óriás szitakötő	158
Gács János: Az ezerarcú szén	163
Kröel-Dulay György: A vegetáció válasza a klímaváltozásra.....	166
Gábor Dóra – Tompa Anna: Mérgező növények.....	171
Babinszki Edit: Budapest geológiai tekintetben	178
Dulai Alfréd: A 30 millió éves tízlábú rák.....	181
Tószegi Zsuzsanna: A Big Data jelenség.....	184
Karsai Zsuzsa: Budapesti diákok a nemzetközi robotépítő versenyen	187
HÍREK, ESEMÉNYEK, ÉRDEKESSÉGEK	190
FOLYÓIRATSZEMLE	192

Címképünk: Óriás szitakötő (Farkas Sándor felvétele)

Borítólapunk második oldalán: Szénmódosulatok
(Az ezerarcú szén című cikkünkhöz)

Borítólapunk harmadik oldalán: Lelki betegségek és mentális problémák
ihlette műalkotások (Új lehetőségek a skizofrénia kezelésében című cikkünkhöz)

Mellékletünk: Gózon Ákos: Diákkonferencia az akadémián; A XXVII Ter-
mészet – Tudomány Diákpályázat díjnyertes cikke. **Péterfi Orsolya:** Az emberi
test nyavalyáinak okairól, fészkeiről és orvoslásainak módgyáról

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök: VIZI E. SZILVESZTER

Tagok: ABONYI IVÁN, BACSÁRDI LÁSZLÓ,
BAUER GYÖZÖ, BENCZE GYULA, BOTH ELŐD, CSABA GYÖRGY,
GÁBOS ZOLTÁN, HORVÁTH GÁBOR, KECSKEMÉTI TIBOR,
KORDOS LÁSZLÓ, LOVÁSZ LÁSZLÓ, NYIKOS LAJOS, PAP LÁSZLÓ,
PATKÓS ANDRÁS, RESZLER ÁKOS, SCHILLER RÓBERT, CHARLES SIMONYI,
SÓTONYI PÉTER, SZATHMÁRY EÖRS, SZERÉNYI GÁBOR,
VIDA GÁBOR, WESZELY TIBOR

Főszerkesztő-helyettes:

PÁSZTOR BALÁZS (pasztor.balazs@eletestudomany.hu; 06-1-327-8952)

Szerkesztők:

KAPITÁNY KATALIN (yka@titnet.hu; 06-1-327-8962)
LŐRINCZ HENRIK (lorinczhenrik@telc.hu; 06-1-327-8961)
NYERGES GYULA (nyergesgyula@telc.hu; 06-1-327-8960)

Tördelés: LÉVÁRT TAMÁS

Szerkesztőségi irodavezető:

KISS ZSUZSANNA (titlap@telc.hu; 06-1-327-8950)

Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről és orvoslásainak módgyáról

Már a XVIII. században felkeltette az orvosok figyelmét Erdély népi gyógyászata. Martin Lange¹ (1753–1792) orvosdoktor az erdélyi házi orvosságokról való áttekintésében kiemeli a nép által használt gyógymódok fontosságát, ugyanis az olyan területeken, ahol nincs orvos, ezen orvosságok enyhíthetik a beteg fájdalmát, vagy akár az életet is meghosszabbíthatják. A szász orvos feljegyzéseiből az is kiderül, hogy lehetőséget lát a hatékonynak bizonyuló házi orvosságoknak a hivatalos orvoslásba való beépülésére is.

Hasonló indíttatásból megvizsgáltam néhány XVI–XVIII. századi erdélyi orvosló könyvet, amelyek hatással voltak Erdély népgyógyászatára.

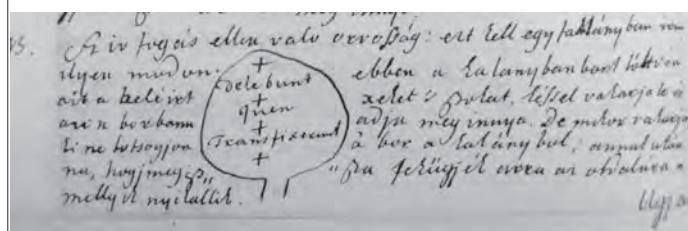
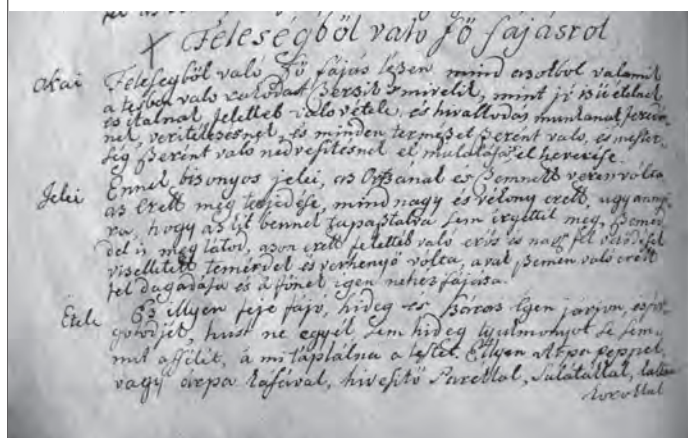
A népi gyógyítás és tudós orvoslás kapcsolata

A gyógyászat mindig szoros kapcsolatban volt a népi orvoslással. A papi gyógyászat és orvoslás sokat merített a népi orvoslásból. Idővel a tudós orvoslás különböző elemei átszi-

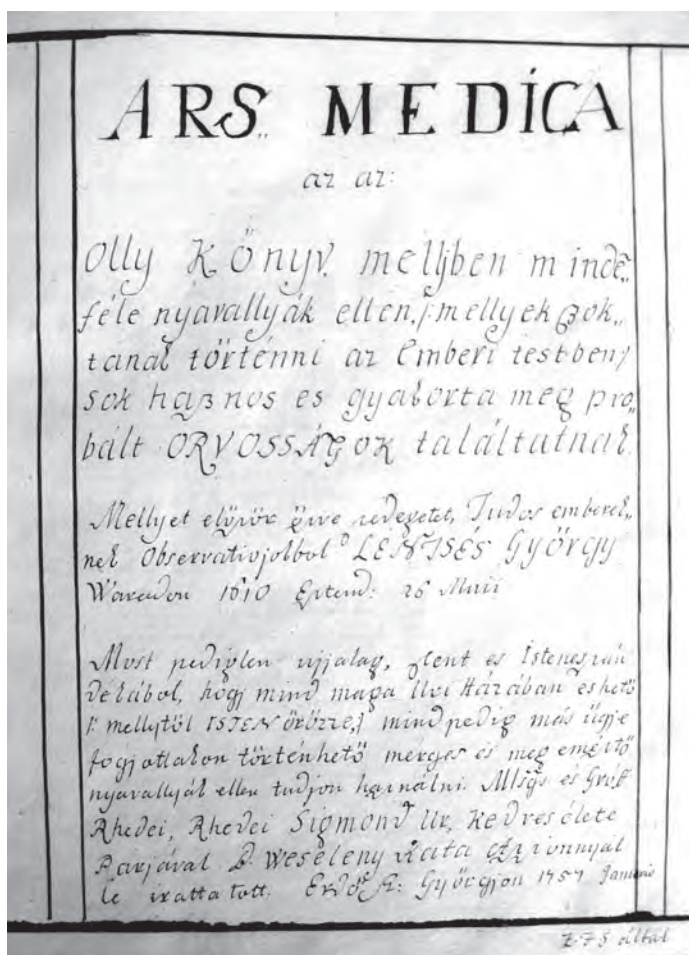
tos formában megjelent mű az Ars medica (Lencsés György, 1577), a Gelencei orvosló könyvecske (1742–1895) és Bethlen Kata orvosló könyve (1737) is. A nép számára íródott Pápai Páriz Ferenc Pax corporisa (1690), Juhász Máté Házi különös orvosságok (1761) és Marikowzki Márton Néphez való tudósítás (1772) című munkája. Megemlítem még Melius Péter Herbáriumát is (1578), ami szintén tartalmaz javallatokat az egyes betegségek kezelésére.

A népi és a tudós orvoslás célja is a betegség megelőzése és leküzdése. A népgyógyászat azonban finalista szemléletű, a betegség tüneteire vonatkozik, a kórisme háttérbe szorul a gyógyításhoz képest. A népi gyógymódok lehetnek mágikus, illetve empirikus alapúak. Az empiriára épülő népi orvoslás ismerte a növények hashajtó, vizelethajtó, mérgező és izzasztó hatását, a borogatások, a fürdők, iszappakolások, a nap és a párologtatás gyógyhatását. A külső behatás és a tünetek közötti kapcsolatot az átlagember is felismerte; például amikor egy ütés hatására megsebesült egy testrészt.

A belsőleges betegségek és járványok estében azonban nehezebb felismerni a betegség okát. Az ilyen betegségek magyaráza-

várogtak a népgyógyászatba a csíziós könyvek, a herbáriumok és más orvosló könyvek révén. A XVI. században kézíratos formában jelenik meg a népi orvoslás, ugyanakkor a nép számára íródott orvosló könyveket is nyomtatnak. Kézíra-

¹ Orvosdoktor és megyei főorvos. Tanulmányait Brassóban, Göttingában, Bécsben és Nagyszombaton végezte.

taként kerültek át a középkori orvoslásból a népi orvoslásba a „jó és rossz vér” és a „romlott levegő” kifejezések. A Pax corporisban a reszketegség „a rossz, hideg, nyálas vértől” ered, de az Ars medicában is megjelenik a „fekete sár”, mint a betegségek egyik oka. A „fekete sártól lőtt esztelenség” esetében azt olvashatjuk, hogy „leszen pedig ez nyavalya, mikor az fekete sárnak nyavalyája az elmét az főben fölöttébb elfoglalja”. Az ősi hitvilágból maradt fenn a betegségek „rossz szellemeknek” való tulajdonítása. A Pax corporisban a pestis „Istennek a’ bűnért való rettenetes ítéleti” és „irtóztató bűdösséggel töltik-el a’ levegő eget”.

Az empiria és a mágia azonban annyira összefonódott, hogy ma már nem tudjuk őket elválasztani.

A betegségek rossz szellemeknek való tulajdonítása miatt a betegségeket megszemélyesítették. Ezek olyan kifejezéseinkben élnek tovább, mint az „üssön meg a guta”, „vigyen el a fene”, „egye meg a franc”. Van azonban olyan kifejezésünk is, ami mára már elveszett a köztudatból, például az „egye meg az íz”.

INDEX			
Index avagy Látszó. Melybe először a betűknek rendi szerint fákhoz, füveknek neveket, melyek ez könyvben vágynak megírva, Deákul, Magyarul, és Németül megtalálod. Azon egy fünek pedig mindenik nyelven, sorkeppen való nevet, ha egyik nyelven nem találod, vagy nem tudod, másik nyelven a betű szerint meg találhatod.			
Először a Fákhoz Deák nyelven való nevekről.			
A		E	
Agnus Castus folio 30		Ebulus	24
Ailus	11	Erica	20
Amygdalus	12		
Abies picea	17	F	
Acer	13	Ficus	2
Aurea mala	4	Fagus	16
Acte	24	Fungi	28
B		Flarinus	25
Betula	17		
Buxus	6	G	
C		Genista	21
Cerasus		Galla	16
Cornus	ibid	I	
Cupressus	8	Iupiperus	9
Coryllus	14	Iuglans	13
Castanea	15	Iufube	28
Chamelea	20	L	
Coluthea	22	Labrusca	6
Capparis	22	Laurus	7
Cynobatos	23	Latix	18
Cynolihodos	23	Ligustrum	25
Cedrus	30		

HASNAI. Folio 134.
Hypericum. Czengő fű. S. Johanne frout.

Hypericum, az az, Liykas leuelő fű: a kit Czengő fűncz hinac.

TERMÉSETI,
A Czengő fű melegű és fárasztó.

BELSŐ HASNAI.
A Czengő fű vizét igen jó mindennap inni a Kórlagosoknak, mind nagynak kicsinnek.

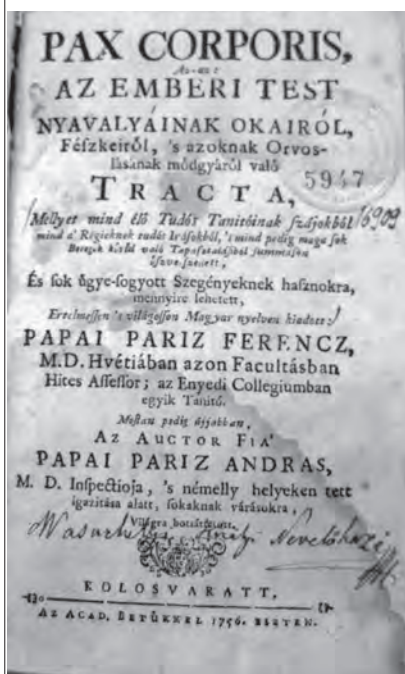
Ha borban főzed és ifod, merget, követ, fővént ki hoz emberből: Hideg lelést elvz, Farfabafokat gyógyít, a kivért pók meg állartya.

Ha a maguát ifod vízben sárt ki hányat. Külső, és belső sebeket meg gyógyít.

KÜLSŐ HASNAI.
A leuelét, maguát ha őfuc töröd, az egéfre kötöd meg gyógyítja, Bolondozókat, kábalkodókat meg gyógyít ha iffa, és feyét mosi.

Tij Az

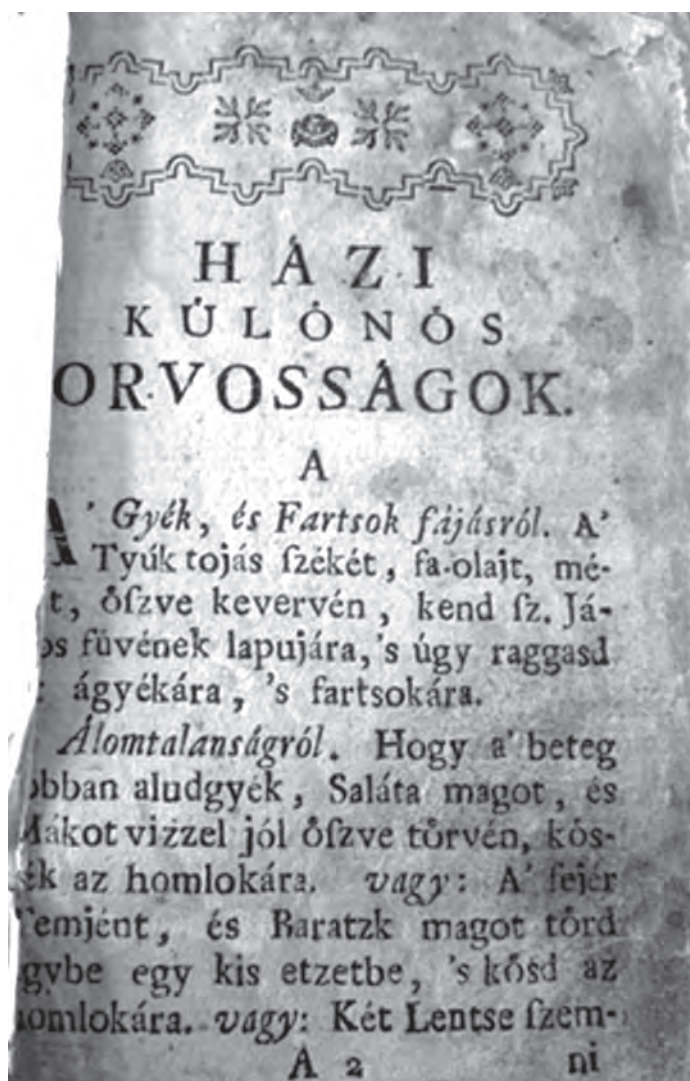
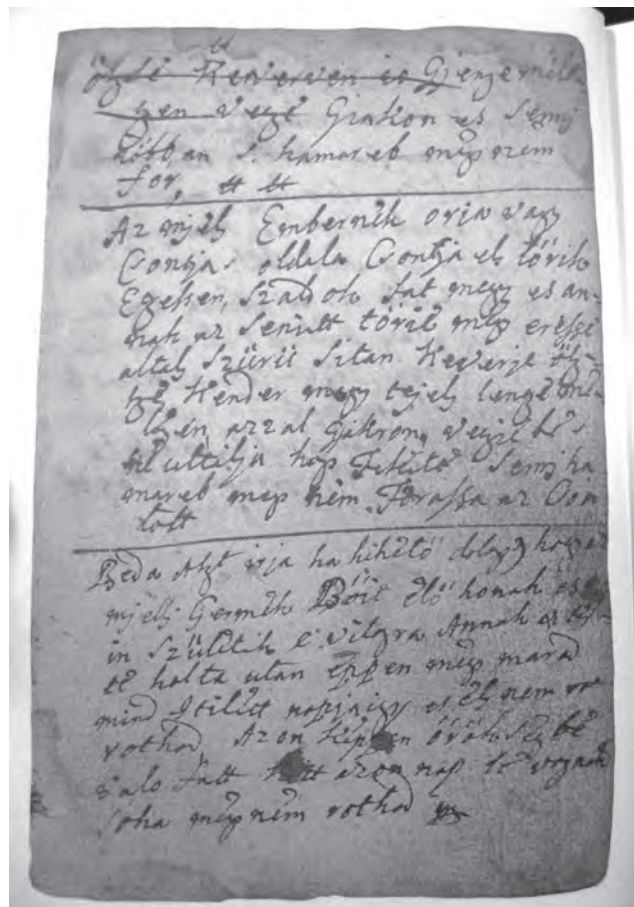
A hideglelés esetében a könyvek külön beszélnek a mindennapi, harmadnapi, negyednapi, forró és hagymázi hideglelésről. „Kígyó vagy béka akiben bújik” egy nép által kitalált betegség. A kígyót és békát betegségek okozóinak vagy gyógyítóinak tartották. A kígyó és béka emberből való kiűzése négy könyvben is megjelenik. Melius Péter munkájában a lóhere egyik belső haszna, hogy „ha a levelét, virágát, magvát mézes ecetben megfőzed s megiszod, minden mérget, kígyót, békát megöl”. Az Ars medica, a Gelencei orvosló könyvecske és a Házi különös orvosságok is megemlíti a tejet, mint ezen betegség ellenszerét. Az Ars medicában a boszorkány mint egy betegség (éjjeli nehéz légzés) jelenik meg. A Házi különös orvosságok megemlíti egy olyan fürdőt, „hogy az hideg ne ártson”, melynek eredményeként „sem rüh, sem pokolság, sem franczú reájok nem ragad”.

Hét erdélyi orvosló könyvről

A Váradai Lencsés György (1530–1593) által írt *Ars medica* kéziratos formában maradt fenn. A teljes címe „*Ars medica*, azaz olyly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen mellyek szoktanak történni az emberi testben sok hasznos és gyakorta megpróbált orvosságok találhatnák”. A könyvnek két része van: „Az emberi test betegségerőiről való orvosságok” és „A testnek ékesítésére való orvosságok”. Ez a két rész testrészek szerint, azon belül is a betegségek szerint van rendszerezve.

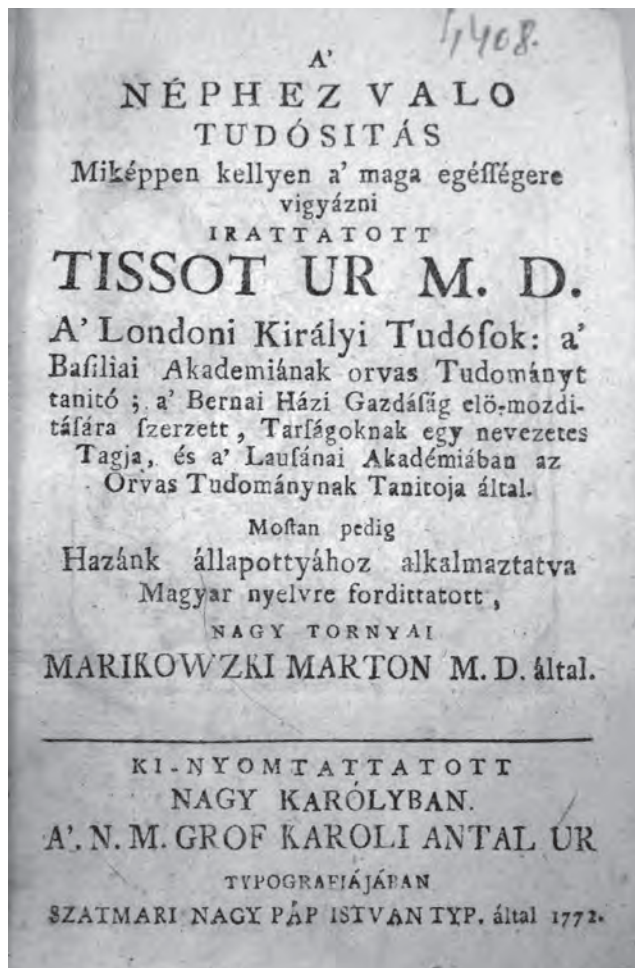
A mágnes körül, a „réznek pattogó héjáról” és az „eleven kénesőről” is találunk bejegyzést, melyben ezen módszerek felhasználási módját olvashatjuk. A legtöbb betegségnél megjelenik az „oka”, „jele”, „tanúság”, „eledele” és az orvossága. Egy rajz is megjelenik a „szívnek reszketéséről, dobogásáról és nyilallásáról”

ról” szóló fejezetben, mely egy kanalat ábrázol. Az orvossághoz szükséges alapanyagok a kanálba írva jelennek meg. Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1757-ben Erdőfi György által lemásolt példánnyal foglalkoztam. Ezen kívül még ismertek másolati példányai is és az 1943-ban Varjas Béla által betűhíven összeállított XVI. századi Magyar Orvosi könyv, amit Kolozsváron adott ki az Erdélyi Tudományos Intézet.

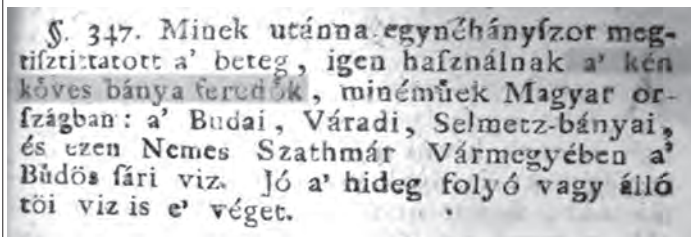
Melius Péter (1532–1572) egyházi író és debreceni református püspök *Herbariuma* az első magyar nyelvű botanikai kézikönyv. Tejes címe „*Herbarium az faknac fuveknec nevek-roel, természetek-roel, és hasznairól*”. A könyvben megjelennek a különböző növények leírása, „természeti”, azaz hatása, illetve belső és külső hasznai. A növény neve „deákol, magyarul, és németül, némely helyeken pedig görögül” is le van írva. A két „laistrom”, azaz tartalomjegyzék segítségével növények, illetve betegségek szerint is tudunk keresni. Habár van egy példány a Teleki-Bolyai könyvtárban, a munkám során Szabó Attila szövegű másolatát használtam, ami a könyv megjelenésének 400. évfordulójára készült.

Papai Páriz Ferenc (1649–1716) orvos és tanár „*Pax corporis*, avagy az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről, 's azoknak orvoslásának módgyáról való Tracta” című munkája tizenegyet

kiadást ért meg. Pápai Páriz Ferenc orvosló könyve testrészek, illetve betegségek szerint van csoportosítva. Tanulmányozásra a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1756-ban kiadott példányt használtam.

Bethlen Kata (1700–1759) orvosságos könyve szintén egy kézirat, melyet Sárdi Margit kiadásában tekintettem át [IV]. A kézirat tizenhárom könyvből áll, melyek a főbb betegségek és

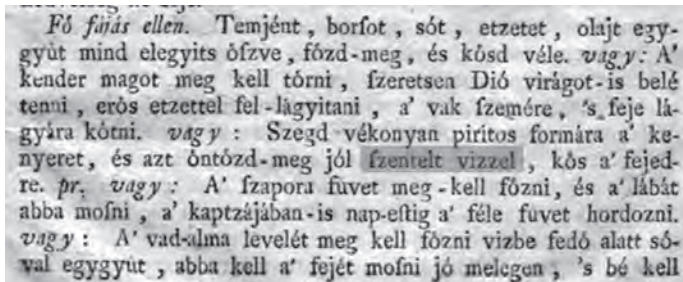
testrészek szerint vannak felosztva. A különböző betegségek gyógymódjai mellett festékkészítéssel és főzéssel kapcsolatos recepteket is találunk.

A Gelencei orvosló könyvecske című bőrkötésű, házilag összefűzött kis könyvben tíz székely gazda kézírása fedezhető fel. Kozma Péter székely nemes kezdte el írni 1727-ben, az utolsó bejegyzés pedig 1895-ből származik. A könyv első része a méhészkönyvecske, azaz „melben egészen leirattatik az méhek körül való dajkázkodásnak igazi módja és hasznos mes-

tersége”, a második pedig 251 ember- és állatgyógyászattal kapcsolatos receptet tartalmaz. Kutatásomhoz a Halászné Zelnik Katalin által szerkesztett kiadást használtam.

Juhász Máté (1716–1776) minorita rendi szerzetes „Házi különös orvosságok, melyek az orvosok nélkül szükölködő betegeskedők vigasztalására következőképpen a betűk rende szerint külön-külön Nyomtatásokból és Írásokból szedettek egyben” című munkája 1761-ben jelent meg Kolozsváron. A könyv betegségek szerint van rendszerezve, de a betegségek tüneteit legtöbbször nem részletezi a szerző. Kivételt képez a Canchus, amely „az midőn a' férfi mag meg-szorul a' szeméremben, és ki-nem mehetvén, szintén mint az Áréna szorongattya az ember nagy kinokat szerezvén.” Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1785-ös kiadással foglalkoztam.

Marikowzki Márton (1728–1772) orvosdoktor és megyei főorvos „Néphez való tudósítás, miképpen kellyen a' maga egésségére vigyázni” című munkája 1772-ben jelent meg

Nagykárolyban. A mű célja a nép által használt hibás gyógy-módok kiküszöbölése. A nép közönséges nyavalyáinak okai között megemlíti a kemény munkát, „az időnek változásait”, „a lakó helyek körül való tisztátalanságot”, a részegséget, „az eledelek romlott mivoltát” és „a' házak helyheztesét” is. A szerző konkrét példákat említ a különböző betegségek gyógyításának sikerességéről vagy éppen sikertelenségéről: „Pél-dául hozom elő, hogy egy 20. esztendő hajadon leány, izasztó orvosságokkal és veres bórral élvén e' torok-fájásban bő orra vére folyása után megfúlt” (A torokfájásról és torokgyékről).

Az orvosló könyvek javallatai

A gyógyítás gyakran fontos időpontokhoz kötődött. A Hold csökkenése a betegség csökkenésével járt együtt. A Házi különös orvosságok szerint a Hold utolsó negyedé-nek a kezdetén kell a servést kenni, a golyva esetében „a' melly nap az hólđ fogyni kezd, nap kelet előtt egy új tég-lát erőssen meg-kell melegíteni, egy egy kis spongiát reá tenni”. A Pax corporisban a kórságnál „az utolsó negyed-ben Hólđ-fogytára, Salfaperilla gyökerét mellyet a' köz nép Szártsa gyökeérnek hiv, főzzenek-meg forrás cízben, 's azt igya szomjúságtól is”.

A Szent György napi levelibéka a néprajzi lexikonban sze-relmi varázslatként jelenik meg. Én fogfájásra találtam meg Juhász Máté könyvében. Az Ars medica az orrvérzés esetén azt javasolja, hogy „Szent György napjának vagj előtte vagj utánna mindjára szedjed a béka lentsét, s ebből csinálly koszorút”.

A két boldogasszony közötti időszak szerencsés periódusnak számított. Áréna esetén ekkor kellett leszedni a barack levelét. A pünkösd napján szedett növénynek gyógyhatást tulajdonítottak. A Pax corporisban a „vég-hurkában való sülyről” azt olvashatjuk, hogy „Szent György 's Pünkösd között szedvén árva-tsalánt, aszald meg, törd meg, a' porát tedd-el, ' a süly ellen egyed”. A Házi különös orvosságokban is megjelenik a süly esetében a pünkösd napján szedett csalán.

Szent János napján Pápai Páriz Ferenc könyvében zöld diót kell szedni az oltvar gyógyításához. A Néphez való tudósításban a bőrök fű leszedéséről olvashatunk: „nyárban Sz. János nap tájban szedjék a' füvet, meg ki nem virítot”.

A „bizonyos ételektől való tartózkodás” vagy diéta is a gyógymód része volt. A Néphez való tudósításban a himlő esetén a beteg ehet „alma kását az az főtt alma pépet és ha éheznek egynéhány szelet kenyeret is, ellenben húst nem kell adni sem annak levél, sem tyukmonyat² sem bor”. A „rossz vér” eltávolítására az érvágást, köpölyözést és nadályozást³ alkalmazták. Belső fülfájás esetén Pápai Páriz Ferenc mindhárom eljárást javasolja: „E' nyavalyában mindjárt meg-kell vágni a' Cephalica eret onnan-felől, a' honnan a' fájdalom. A' köpölyözés is igen hasznos, főképpen a' fül tövén. Sőt nadállal is annak módgya szerint a' vért a' föle tövén szítani nagy könnyebségére volna”. Gyakoriak a purgálószeresek, az izzasztás, a fürdő, a párologtatás és a különféle borogatások. A fürösztés esetében hamuban való fürösztéssel is találkozhatunk ebagos⁴ gyerek gyógyítása során. A Néphez való tudósításban a „kén' köves bánya feredő” a rüh ellen javallott.

szemét, és afzald-meg jól, 's valami matériába vard-bé, 's akazd nyakába hadd hordozza. De jobb a' Szentségek hordozása.
Gyermek rettegése ellen. A' vakondoknak szívet meg-szárasztván törd porrá, és egy egy kés hegynit adgy bé néki, vízbe, téjbe, vagy egyébbe.
Gyermek ha nem vízelbetik. Lőjjenek egy szarkát, 's annak feje vellejét adgyák meg-innya hideg vízbe. pr.
Gyermek ha fzegezésbe himlődik. Az afzu Cyprast törd öfzve

Az emberi eredetű alapanyagoknak tabu jellegük miatt mágikus erőt tulajdonítottak. Az ilyen alapanyagokat általában titokban kellett beadni a betegnek. A Házi különös orvosságokban egy olyan anya tejére van szükség a hályog gyógyítására, „a'ki férjével másokon kívül tisztán élt és egymás után két fiú gyermeke volt”. Az Ars medicában az álomhozó orvosságoknál az egyik javallat az, hogy „fejér mákot, fejér belind fűnek magvát törd meg, elegytsd öszve tyukmony fejeivel és Asszonyi állat tejével, kösd az fejére és rövid álmot hoz”.

Az emberi ürülék és vizelet is elfordul az alapanyagok között. A Gelencei orvosló könyvecskében csikkanás esetén „a gyalog borzát meg kell törni, vizeletben kell tenni, és jó szorosan be kell vele kötni. Probatum est”.

2 tyúktójas

3 piócázás

4 Nem azonosítható be pontosan, de a koraszülöttség, atrophia, angolkór egyes tünetei ismerhetők fel benne

5 Kipróbált orvosságok esetében jelenik meg.

hanem Árpával, vagy Sóska gyökérrel főtt Vízet: Lentsével, Szarvasnak a' Izarvával-is főzhetni; mivel a' Himlő kiütését segítik. Igei jó ugyan annak segítésére, Karó-Répa mago és Czitrom magot öfzve-törvén, feleresztén Pápa fű vízzel, és gyakorta innya adni k alánál. Szél vagy hideg ne érje. Veres lepedgyék; hogy a' szeme elött lévén, az elme phantasiája, a' veresről, a' vért felindítsa: és könnyebben kiűssön a' Himlő. A forroságát hivesítő Zulepekkel kell enyhíteni.

Negyednapi hideglelésre Juhász Máté a következő gyógymódot javasolja: „az ember szár csontot törd porrá, abból egy kés hegynit valamiben adgy-bé innya az hideg napján, de ne tudgya a' beteg, ezt tselekedd négyszer”. Az emberi koponyacsontot a Pax corporisban a gelyva egyik gyógymódként találjuk meg: „tsuda erő vagy a' megholt ember koponyájában, ha abból ilyen nyavalyás iszik rend-szerint, és azt sokáig gyakorolgya”.

Mágikus elem a gyógyításban a szentelt víz is, amelyet fejfájásra, szentségek hordozását pedig a gyermek ijedése ellen javasolja Juhász Máté. A számok szimbolikája is megjelenik. Három bogot kellett a szegfűre kötni a csuklás elmulasztása érdekében, kilenc legyet és kilenc pókot kellett a kelevényre tenni, Bethlen Kata receptje szerint pedig három rákot kell összetörni a hagymáz ellen való orvossághoz.

Gyakoriak az analóg gyógymódok, mely szerint hasonlót hasonlóval gyógyítottak. Az Ars medicában a tagnak gutatutése esetén „az férfiúnak ménlő csontja veleje szükséges. Az asszonyállatnak pedig kabolalócsont veleje”, tehát a nőt a nőtény állat, a férfit a hím állat valamely részével gyógyították. A gyógyításban a színek is fontos szerepet játszottak. Sárgaság esetén a legtöbb alapanyag sárga színű; a sárga növények mellett Juhász Máténál az aranyfonal is megjelenik. Himlő esetében Pápai Páriz Ferenc azt javasolja, hogy vörös leplet terítsenek a betegre, mert ez előhozza a kiütéseket. Az azonos anyaggal való gyógyításra is találtam példát. A nő hős szám elmaradása esetén a Házi különös orvosságok szerint titokban vért kell csempészni a nő italába, ínnyrothadás esetén pedig a farkas fogát kellett használni.

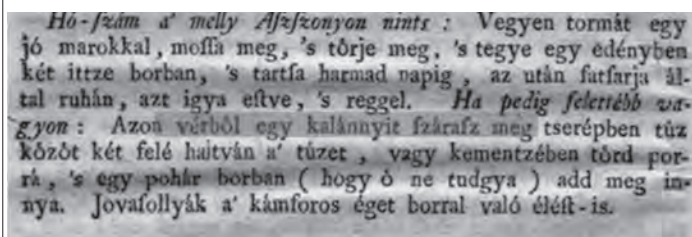
Marikowzki Márton szerint „az okos gyermek nevelés által, gyenge személyekből-is erős embereket lehet nevelni”. Éppen ezért könyvének a gyermek nyavalyáiról szóló részében nevelési tanácsokat is ad, felhívva a figyelmet arra is, hogy „mivel a' házi gazdának nintsen elegendő tselédje, 's gyermekeitől még iffiú korokban megfosztatik, ezért kéntelen azokat kik othon maradtak kemény munkára hajtani, holott még-tsak gyermek játékkal kellett volna nékiek idejeiket tölteni”.

Az orvosló könyvek gyógymódjainak összehasonlítása

Nem csupán a népi orvoslás és az orvosló könyvek között van kapcsolat, de a különböző századok orvosló könyvei között is. A későbbi századok szerzői sokat merítettek a külföldi orvosló könyvek íróitól illetve a korábbi századok erdélyi orvosló könyveiből is.

Az általam vizsgált hét orvosló könyv közötti kapcsolat elemzéséhez kiválasztottam 13 olyan betegséget, amelyek gyakrabban fordulnak elő a könyvekben. A gyógymódok során használt alapanyagokat táblázatba foglaltam, majd a közös elemek alapján megvizsgáltam, hogy mely könyvek esetében van a legtöbb egyezés.

Lencsés György a népi orvoslásból is merített könyvének megírása során, azonban a nürnbergi súlymérték használatát külföldi munkák hatására utal. Pápai Páriz Ferenc tu-

dós tanítóit, a régiek tudós írásait, illetve saját tapasztalatát nevezi meg a Pax corporis forrásaként a könyv első oldalán. Mindezek ellenére az Ars medica és Pax corporis között találtam a legtöbb egyezést.

A Gelencei orvosló könyvecske forrása bizonytalan, Halász Zelnik Katalin szerint azonban hasonlóság fedezhető fel Lencsés György orvosló könyvével és a XVII. századi „Házi patikával”. Az összehasonlítás során én is hasonló következtetést vontam le, mivel a Gelencei orvosló könyvecske az Ars medicával szemben mutat több egyezést.

Házi különös orvosságok receptjei „külön-külön Nyomatásokból és Írásokból szedettek egyben”. A „Páriz Pápai doktor írása”, illetve „Plinius mondja” megjegyzések azt igazolják, hogy a szerző a Pax corporisból és Plinius munkáiból is merített. Ennek ellenére több egyezést találtam Lencsés György kézírata és Juhász Máté munkája között. Melius Péter is forrásként használta Plinius műveit, én azonban kevés közös gyógymódot találtam a Herbárium és a Házi különös orvosságok között. Melius Péter munkája leginkább az Ars medicával áll kapcsolatban.

Bethlen Kata receptjei tág társadalmi körből származnak, mivel Pápai Páriz Ferenc, Borosnyai Márton, Bél Márton, egy német borbély, Menyhárt uram, egy szebeni német szíjjártóné, Vermesné asszonyom, Lázár Jánosné és a generálisné gyógymódjait is felhasználta. Az összehasonlítás során azt tapasztaltam, hogy Bethlen Kata orvosló könyve a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban. Pápai Páriz Ferentől is található benne egy recept: „Doktor Pápai uramjovollotta ezen balzsam nevű kenőt, mikor az gyomrában érzi az ember a szelet vagy egyéb részben,

ahol a szél jár, kenje meg véle”, mely szerint „fél lot szerecsendió-olajhoz kell: köménymagolaj három csepp, fodormintaolaj tizenhárom csepp, ürömolaj tizenhárom csepp, szerecsendióvirág-olaj négy vagy öt csepp, balsamum peruvianum huszonöt csepp”. A Pax corporis számos receptet tartalmaz a has szorulásról, de egyik sem felel meg pontosan a Bethlen Kata által leírtnak. A megemlített alapanyagok közül a fejer üröm, kömény olaj és szerecsendió olaj különböző receptekben jelennek meg.

Marikowzki Márton több forrást is megnevez az „előre tett beszédben”. A mű első oldalán megemlíti a szerző, hogy a könyv „iratott Tissot Ur M. D. (...) által”, Marikowzki Márton pedig lefordította magyar nyelvre a művet, „házánk állapottyához alkalmaztatva”. Az összehasonlítás alapján a Néphez való tudósítás a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban.

Csupán egy esetben találtam olyan alapanyagot, amelyet minden könyv ajánl egy adott betegség kezeléséhez (a súly esetében a csalán). Melius Péter könyvében az égető csalán, míg a többiben az árvacsalán a javasolt ellenszer.

Mind a hét könyv a ház körül könnyen megtalálható alapanyagokat javasol, ritkán patikában található szereket. Érvágással leginkább az Ars medicában, a Pax corporisban és a Néphez való tudósításban találkozhatunk. Juhász Máté csupán egy alkalommal, gutaütés esetén javasolja az érvágást.

Mind a hét könyvre jellemző a polipragmázia, tehát egy adott betegség, tünet esetében több gyógymódot, növényt, kivonatot javasolnak. A Gelencei orvosló könyvecskében fülfájás esetében a következőket olvashatjuk: „Az fokhagymát főzd meg lúdhájban, és melegen eresszed a fülben. Item⁶. Az kőrősfaját is jó asszonember tejével összelegyíteni”.

Marikowzki Márton kiemeli a himlőoltás fontosságát. A toldalék első része a himlőoltás történetét és annak módját írja le. Az oltást a szerző a következőképpen írja le: „a himlő béoltása abban áll, midőn olly személynek a' kin még a' himlő soha sem völtt, börit fel-vágván, abba a' sebetskébe, más himlős személyből vött érett himlő genyetséget eresztene, és így azon betegséget véle közlik 's egy emberből másra mint egy által palántálják.”

*

Nehéz elmagyarázni azt az érzést, ami a több száz éves orvosló könyvek tanulmányozása során fogja el az embert. A sarkokban a használatról megfeketedett lapokon későbbi generációk jegyzeteit olvashatjuk. A könyv jellegzetes illata elárasztja a termet, miközben az ember arra gondol, hogy milyen felbecsülhetetlen értékű volt egykor ez a könyv valaki számára. Napjainkban nyelvészeti, orvostörténeti és néprajzi szempontból vizsgáljuk ezeket a könyveket. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy egykor betegellátás hiányában az orvosló könyvek olyan tanácsokkal láthatták el a betegeket, melyek a szegényebb ember számára is érthetőek és elérhetőek voltak, s így ezek jelentősége felbecsülhetetlen volt.

PÉTERFI ORSOLYA